

บทที่ 3
หลักทางสังคมวิทยาศาสนา

ความจำเป็นที่ต้องมีศาสนา	79
มูลเหตุศาสนา	82
- ความกลัวอำนาจของธรรมชาติ	83
- ความรู้รับพร่องทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์	85
- ความต้องการผลตอบแทน	87
- การคิดค้นหาเหตุผล	89
- อิทธิพลอันยั่งยืนของบุคคลสำคัญ	90
- ลัทธิการเมือง	90

บทที่ 3

สาระสังเขป

มนุษย์มีเหตุผลบางประการเฉพาะตัวที่สามารถปกปิด โดยไม่อาจเปิดเผยต่อสาธารณชนได้ แต่เรื่องศาสนา อันเป็นความเชื่อถือที่มีอยู่แต่ละคนนั้น ทุกคนไม่สามารถปิดบังอำพรางได้ ดังนั้น จึงต้องศึกษาความจำเป็นที่ต้องมีศาสนา และมูลเหตุของศาสนา ในรูปแบบต่าง ๆ กัน ตามที่ยอมรับทั่วไปตามหลักวิชา การศึกษาหลักทางสังคมวิทยา ศาสนา จึงต้องพยายามทำความเข้าใจ เรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์

1. สามารถกล่าวถึงมูลเหตุการเกิดศาสนา ตามความคิดของนักวิชาการ 2 ท่านฯ
2. สามารถชี้แจงถึงสิ่งที่เป็นปัจจัยให้เกิดศาสนาฯ
3. สามารถวิเคราะห์แนวความคิดที่ก่อให้เกิดศาสนาฯ

บทที่ 3

หลักทางสังคมวิทยาศาสนา

ก่อนที่จะศึกษาถึงหลักที่เกี่ยวกับศาสนา ควรจะได้ศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องความจำเป็นที่จะต้องมีศาสนา และมูลเหตุศาสนาก่อน เพราะเป็นเรื่องเนื่องถึงสัมพันธ์กันมาก อันจะเป็นเหตุให้ทราบถึงความเป็นมาของศาสนาทางสังคมวิทยาอีกด้วย ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปตามลำดับ

ความจำเป็นที่ต้องมีศาสนา

ตามปกติถือว่า ศาสนาเกี่ยวข้องกับจิตใจของคน ได้แก่สิ่งหรือเรื่องที่เราเชื่อถือหรือยึดมั่นไว้ เพื่อเป็นหลักทำความเข้าใจถึงความเป็นไปของเรื่องราวหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของตนเอง และที่แวดล้อมอยู่ อาจเป็นเรื่องลึกลับเกี่ยวกับความเป็นอยู่ เกี่ยวกับความตาย และเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยา เช่นไรควรประพฤติ เช่นไรควรงดเว้น โดยธรรมดาถือกันว่าคนเราย่อมมีขอบเขต และมีความไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว จำต้องอาศัยความเชื่อถือทางศาสนาช่วยอยู่เสมอ ในทางจิตวิทยาถือว่าคนเราจะขาดเสียไม่ได้ ดังนั้น ศาสนาจึงเท่ากับเป็นสมบูรณธรรม หรือธรรมอันสูงสุด ที่มีอิทธิพลครอบงำความจริงทั้งหลายไว้ โดยปกติศาสนาจะมีแต่เรื่องในทางความดี สะอาดบริสุทธิ์ ต้องการให้เกิดความสงบเรียบร้อย และการรวมกันในสังคม' หากพูดตามตรงก็คงจะได้แก่ศาสนาเป็นตัวควบคุมกำกับพฤติกรรมของสังคมนั่นเอง โดยมนุษย์ในสังคมยึดศาสนาไว้เป็นแนวกำกับความเป็นอยู่ของตน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมในสังคมได้

สิริ สมบัติศิริ, คำบรรยายสังคมวิทยา, (พระนคร, บพิธ, 2510) หน้า 124

ในบางครั้ง บางโอกาส มนุษย์มีความบกพร่องทางจิตใจ ในเมื่อเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น ประสบภัยอันเป็นเหตุให้เกิดความกลัวต่าง ๆ การประสบทุกข์ต่าง ๆ เช่น การประสบสิ่งอันไม่พึงปรารถนา การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้ดังประสงค์ เป็นต้น ส่วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น (อุปปีเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข, ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกฺโข, ยมฺปิ จุณฺ ํ ลภติ ตมฺปิ ทุกฺข) ² ซึ่งเป็นเรื่องที่มนุษย์มักประสบอยู่เสมอ เพื่อที่จะให้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้บรรเทาเบาบางลง ก็จำเป็นต้องหาเครื่องยึดเหนี่ยวให้จิตใจได้ยึดได้เกาะอาศัย อันจะทำให้เหตุต่าง ๆ เหล่านั้นจางลงไปได้ ซึ่งเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจนั้น ก็ไม่มีอะไรดีไปกว่าศาสนา ซึ่งอย่างน้อยมนุษย์ก็อาศัยศาสนาเป็นเครื่องชดเชยทางอารมณ์ของตน

มนุษย์มักขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่แน่นอนว่าอะไรจะเกิดหรือจะมีขึ้นแก่ตน ในอนาคต ด้วยความไม่รู้นี้จึงทำให้มนุษย์แสวงหาวิธีการมาช่วยปลุกจิตใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง เช่น การที่นักศึกษาต้องการจะสอบไล่ได้ ซึ่งการนี้นอกจากต้องอาศัยความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา อันถือว่าเป็นเทคนิคแล้ว ยังไม่สามารถช่วยให้เกิดความเบาใจได้ นักศึกษาบางท่านยังต้องอาศัยวิธีการชนิดอื่น ๆ อีก เช่น การบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ตนเคารพนับถือว่าขอให้ตนได้รับสิ่งอันพึงประสงค์ เป็นต้น ซึ่งเรียกว่าเทคนิคประกอบ ³ ซึ่งถือว่าศาสนามีส่วนเป็นเทคนิคประกอบด้วย โดยช่วยบำรุงจิตใจให้เกิดความมั่นใจในการกระทำของตน

อีกประการหนึ่ง การที่มนุษย์จำเป็นต้องมีศาสนานั้น เพราะมนุษย์ต้องการมีหลักเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจ หลักที่จะใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่ดีที่สุดเห็นจะไม่มีอะไรเกินศาสนา

การที่จะนำศาสนามาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวนั้น จำเป็นจะต้องยอมรับศาสนานั้น ๆ ก่อน เมื่อยอมรับแล้วการนับถือก็จะตามมา โดยการยินดียอมปฏิบัติตามคำสอนของศาสนานั้น ๆ อันการที่เรายอมปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนานั้น จัดเป็นการนับถือศาสนา คือ การปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา หมายความว่าต้องดำเนินตนเข้าหาศาสนา ไม่ใช่ให้ศาสนาเข้าหาตน จึงจะเห็นผลของศาสนา เพราะศาสนาจะพาตนให้ดีขึ้นกว่าพื้นเดิม ให้ได้

²กรมการศาสนา, *สวคมนตรี ฉบับกรมการศาสนา*, (พระนคร, 2521) หน้า 4

³ลรี สมบัติศิริ, *เรื่องเดิม*, หน้า 125.

พบความสุขที่ดีที่ประณีต คือสุขแท้สุขจริง ดีแท้ ดีจริง การดัดแปลงศาสนาเอาตามใจ เป็น การดัดแปลงศาสนามาหาตน ไม่ใช่การปฏิบัติศาสนา นับเป็นอหิชาศัยที่อยากจะทำอะไร ตามใจชอบนั่นเอง อย่างนี้ไม่ทำตัวให้ดีขึ้นเลย มีแต่จะจมลึกหนักเข้าทุกที ข้อใดส่วนใดที่ เรายังปฏิบัติไม่ได้ก็อย่าทำความเข้าใจเลยไปว่าข้อนั้นส่วนนั้นสุตวิสัยของมนุษย์ ถ้าผิด วิสัยของมนุษย์แล้วศาสนาก็มีไม่ได้⁴

การตั้งระบุง้างต้นนั้น จัดเป็นความจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่จะต้องมีศาสนาเป็นเครื่อง ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ดังนั้น ศาสนาจึงถือว่ามีค่าจำเป็นสำหรับมนุษย์ เพราะ :

1. เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับชีวิต มีผลต่อจิตใจของมนุษย์
2. มนุษย์ทั้งที่เจริญแล้วและยังไม่เจริญ ย่อมมีศาสนาประจำบ้านเมือง หมู่คณะ หรืออย่างน้อยก็ครอบครัว

3. ในหมู่คนที่เจริญแล้ว ศาสนาย่อมมีวงกว้าง โดยคนทั้งประเทศหรือทั้งทวีปนิยม นับถือศาสนาเดียวกัน

4. แต่ถึงกระนั้นก็ยังแตกแยกกันออกไปหลายนิกาย หลายสาขา

5. ในหมู่มนุษย์ที่มีความเจริญน้อย หรือยังไม่เจริญเลย ศาสนาย่อมมีวงแคบและย่อย ออกไปในหมู่หนึ่ง ๆ อาจมีลัทธิศาสนาไปอย่างหนึ่ง⁵

ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่า การที่มนุษย์จำเป็นต้องมีศาสนา ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ พอประมวลได้ ดังนี้ :

1. มนุษย์ไม่เข้าใจสภาวะแวดล้อมอันเป็นธรรมชาติแวดล้อมตนเอง ซึ่งความไม่รู้ ไม่เข้าใจนี้ ทางพุทธศาสนาเรียกว่า อวิชชา คือความไม่เข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ หรือ สภาวะนั้น ๆ เมื่อไม่เข้าใจแล้วก็วิตกกังวลไปต่าง ๆ นานา แล้วจึงหาทางกำจัดความไม่ เข้าใจนั้น จึงได้มีการยึดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เพื่อให้ใจมีที่เกาะ อันทำให้สภาวะแวดล้อมที่ก่อ ให้เกิดความกลัวนั้นเสีย

2. มนุษย์ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ซึ่งอาจจะมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การกลัว ความผิดหวัง ต้องการความสมหวัง ก็ต้องหาสิ่งยึดทางใจ เพื่อให้เกิดความมั่นใจขึ้น ดังจะ เห็นได้จากการเสี่ยงโชค การแข่งขันกันด้านต่าง ๆ เป็นต้น

3. เกิดจากวิสัยของมนุษย์เอง โดยมนุษย์ต้องการมีหลักยึดในการดำรงชีพในชีวิต ประจำวัน โดยประสงค์จะให้วิถีชีวิตของตนดีขึ้น หรือสูงขึ้นกว่าเดิม

⁴ สวัสดิ์ พินิจจันทร์, *คำบรรยายศีลธรรม*. (พระนคร, ประพาศต้นการพิมพ์, 2502) น. 15

⁵ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, *มูอเหตุแห่งศาสนา* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรอักษร, 2504) หน้า 1

มูลเหตุศาสนา

จะขอกล่าวถึงมูลเหตุให้เกิดศาสนาโดยย่อ ๆ พอจะเป็นแนวทางให้เข้าถึงทฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับศาสนาต่อไป

คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ให้ทรรศนะตามหลักจิตวิทยาว่า ศาสนาเกิดจากความกลัวและความทุกข์อันถูกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติก่อควน และยังเป็นมายาหรือภาพลวงตาอีกด้วย ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ในที่สุดก็จะค่อย ๆ เลือนหายไปโดยไม่เหลืออะไรไว้เลย ในเมื่อได้ประจักษ์สิ่งนั้น ตามทรรศนะนี้แสดงให้เห็นว่าความกลัวเป็นสาเหตุเกิดศาสนาได้ ในเมื่อมนุษย์พยายามหาที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เมื่อมีความกลัวปรากฏขึ้น ในทำนองเดียวกัน ความกลัวนั้นจะค่อย ๆ หดไปหลังจากที่มนุษย์ได้มีความรู้แจ้งประจักษ์ต่อสภาพนั้น ๆ แล้ว เช่น เราอยู่ในที่มืดคนเดียว มีความว่าแห้ว จนทำให้เกิดความกลัวขึ้น ในขณะเดียวกัน หากเปิดไฟให้สว่างขึ้น ทำให้เราสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา ความกลัวก็จะไม่ปรากฏ ที่เป็นดังนี้เนื่องจากเราอยู่ในที่มืดไม่สามารถมองเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และเราเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่าจะมีอันตรายอะไรบ้าง ดังนั้น เมื่อเราเปิดไฟให้สว่างจนสามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ ความกลัวก็หายไป เพราะฉะนั้นความกลัวที่เกิดขึ้นนี้ จึงเป็นความกลัวที่เกิดขึ้นเพราะความไม่รู้นั่นเอง และจะค่อย ๆ หายไปในเมื่อมีความรู้แน่นอนแล้ว

เฟรชเซอร์ (Sir James George Frazer) เห็นว่าความแตกต่างกันระหว่างสิ่งที่เป็นไสยศาสตร์ และศาสนานั้น ล้วนถูกมนุษย์สร้างขึ้นมาจากทั้งสิ้นโดยคิดว่า

- ก. เพื่อรักษาอำนาจมนุษย์ให้อยู่เหนือกระบวนการธรรมชาติ
- ข. สร้างความชื่นชมยินดีให้กับธรรมชาติ

ทั้งนี้ เพราะทั้งศาสนาและไสยศาสตร์ ล้วนแต่เกิดจากความเชื่อถือของมนุษย์ทั้งสิ้น พิจารณาตามนัยนี้ มนุษย์ต้องการสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นกับธรรมชาติ โดยคิดว่า หากได้มีความสัมพันธ์กันแล้ว ความใกล้ชิดสนิทสนมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติก็สามารถเป็นไปตามประสงค์ได้ จะอย่างไรก็ดี การที่มนุษย์รักษาอำนาจให้อยู่เหนือกระบวนการธรรมชาติก็ดี สร้างความชื่นชมยินดีให้กับธรรมชาติก็ดี ล้วนเป็นเรื่องที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจากทั้งสิ้น ทั้งนี้เพื่อต้องการรักษาค่านิยมด้านความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้เป็นไปด้วยดีนั่นเอง

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ⁶ ได้รวบรวมมูลเหตุแห่งศาสนาไว้ 6 ประการ ด้วยกัน :

1. ความกลัวอำนาจของธรรมชาติ
2. ความรู้บกพร่องทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์
3. ความต้องการผลตอบแทน
4. การคิดค้นหาเหตุผล
5. อิทธิพลอันยั่งยืนของบุคคลสำคัญ
6. ลัทธิการเมือง

ซึ่งแต่ละอย่างก็มีคำอธิบายประกอบในแต่ละชนิด ดังต่อไปนี้ :

1. ความกลัวอำนาจของธรรมชาติ

- 1.1 อำนาจของธรรมชาตินั้น เป็นอำนาจที่มีมาพร้อมกับการเกิดของมนุษย์เลย
- 1.2 เนื่องจากมนุษย์พอลอดออกมาจากครรภ์มารดา ก็ประสบภาวะของธรรมชาติ

ทันที เช่น :

- 1.2.1 ได้รับความกระทบกระเทือนจากการคลอด
- 1.2.2 ได้สัมผัสกับความผันแปรของดินฟ้าอากาศ เป็นต้น
ก็เกิดความกลัวขึ้น

1.3 ต่อเมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้พบหน้าบุคคลต่าง ๆ จึงเกิดความคุ้นเคยขึ้น

1.4 ได้รู้ว่าเป็นศัตรูหรือเป็นมิตร เป็นอันตรายหรือไม่เป็นอันตราย เป็นโทษหรือเป็นคุณ เป็นต้น ก็สามารถปรับตัวต้อนรับกับภาวะของสภาพอย่างนั้น ๆ ได้

1.5 ในด้านธรรมชาติก็เหมือนกัน มนุษย์ได้อาศัยธรรมชาติมาก ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติ มีทั้งที่เป็นคุณและโทษ

1.6 แม้มนุษย์จะพยายามเอาชนะธรรมชาติไม่ได้ก็ตาม ก็พยายามแก้ไขเหตุการณ์ทางธรรมชาติ โดยการเรียนรู้ การสังเกต การศึกษาธรรมชาติต่าง ๆ

1.7 ในขั้นแรก มนุษย์มีความคิดที่จะแก้ไขข้อสงสัยอันใด ก็แก้ไปในทางบุคลาธิษฐานหรือทางรูปธรรมทั้งสิ้น ความคิดในเรื่องธรรมาธิษฐานหรือนามธรรมเกิดตามมาจากภายหลัง

⁶พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ เรื่องเดียวกัน หน้า 2-29

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

เนื่องจากมนุษย์ยังมีความเจริญไม่เพียงพอ หรืออยู่ในขั้นต้นแห่งความเจริญเปรียบเสมือนเด็กอ่อน หรือคนขาดสติสัมปชัญญะ ย่อมแลเห็นอำนาจของธรรมชาติเป็นอำนาจของบุคคลไปทั้งหมด ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลก ก็กลายเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติพิเศษกว่ามนุษย์ธรรมดา เช่น ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่าง ให้ความอบอุ่นและความร้อนแก่โลก ก็ต้องกลายเป็นบุคคลที่มีฤทธิ์เดชมหึมา ผ่นตก ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว เป็นต้น ย่อมต้องมาจากอำนาจของใครคนใดคนหนึ่งซึ่งได้รับการสถาปนาให้เป็นเทพเจ้าประจำสิ่งนั้น ๆ ไป และเทพเจ้าเหล่านี้ก็ต้องอยู่เบื้องสูง ซึ่งมนุษย์ธรรมดาไม่สามารถจะมองเห็นได้ โดยมนุษย์เหล่านี้เชื่อว่าบรรดาเทพเจ้าต่าง ๆ มีเดชอำนาจ สามารถบันดาลให้ความดีความร้ายแก่มนุษย์ ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถจะต่อสู้ด้วยกำลังได้ จึงมีความคิดว่า ทางที่ดีควรยอมอยู่ใต้อำนาจเหล่านั้นเสีย จึงได้เกิดลัทธิศาสนาขึ้น

ในเรื่องนี้ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้กล่าวถึงวิธีการต่าง ๆ ที่จะต้องปฏิบัติ อันเป็นการแสดงว่ายอมอยู่ใต้อำนาจไว้ 3 วิธีคือ :

- ก. เคารพบูชา เป็นพื้นฐานของพิธีการต่าง ๆ
 1. เริ่มด้วยบูชาธรรมชาติ
 2. ต่อมาดัดแปลงทำรูปเคารพภายหลัง (อุอธิบายโดยเฉพาะ)
 3. แสวงหาอะไรที่คิดว่าดีกว่าของคนมาผสมเข้า เพื่อให้มีฤทธิ์อำนาจยิ่งขึ้น เช่น ตัวเป็นสัตว์หน้าเป็นคน มีกินนร สฟิงค์ เป็นต้น บางครั้งก็ตัวเป็นคน หน้าเป็นสัตว์ เช่น นรสิงห์ เป็นต้น ทำเป็นรูปเคารพไว้
 4. รูปเคารพอยู่กลางแจ้ง ถูกแดดถูกฝนคงจะมีความรู้สึกเหมือนมนุษย์ จึงสร้างที่อยู่ให้ เรียกว่า เทวสถาน เทวาลัย เป็นต้น
 5. เมื่อมีที่เก็บแล้วก็ต้องมีคนรักษา
 6. เมื่อใครจะไปประกอบพิธีกรรมในสถานที่เช่นนั้น ไม่รู้วิธีทำ จึงถามคนเฝ้าคนเฝ้าได้บอกและดำเนินพิธีการให้
 7. นักเข้าคนเฝ้ากลายเป็นคนรู้ใจเทพเจ้าเหล่านี้ ที่สุดเลยกลายเป็นคนกลางระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า (ปัจจุบันให้ไปดูคนขายพวงมาลัยที่บริเวณโรงแรมเอราวัณ หรือชายของตามเทวสถานต่าง ๆ จะสามารถบอกความต้องการของท้าวมหาพรหมได้เลยว่าต้องการพวงมาลัยชนิดใด ?)

- ข. การเช่นสังเวย เป็นการจัดเครื่องมัตถ์เพื่อประกอบพิธีการ ให้เกิดความพอใจ
1. เมื่อมนุษย์เคารพบูชา บังเอิญได้สิ่งที่พึงประสงค์แล้ว คิดหาของตอบแทน
 2. แม้ในเวลาร้องขอก็ต้องมีของกำนัลล่วงหน้า เพื่อให้เป็นสินน้ำใจ ที่เรียกว่า สินบน ซึ่งส่วนมากเป็นอาหาร
 3. เมื่อวางไว้เฉย ๆ ไม่มีอะไรหมดเปลืองไป จึงใช้วิธีเผาจนของนั้นหมด คิดว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์กินของนั้นแล้ว

4. การเช่นนี้ เดิมใช้อาหารแล้ววิวัฒนาการมาเป็นสัตว์ จนที่สุดถึงคน เช่น พวกทาส เซลย เป็นต้น ผลที่สุดกระทั่งถูกเมียก็พลอยถูกเป็นเครื่องเช่นสังเวยไปด้วย

เกี่ยวกับการเช่นสังเวยแล้วเผาไฟนี้ พวกคาเชจสมัยโบราณ เห็นว่าการที่เทวรูป กับไฟอยู่ห่างกันนั้น ไม่เห็นชัดว่าพระเจ้าได้กินของสังเวยนั้นจริง ๆ จึงคิดทำเทวรูปให้ใหญ่โตพอที่จะเอาคนทั้งคนใส่เข้าไปทางปากได้ ที่ท้องของเทวรูปก็ทำเป็นเตาไฟใหญ่ ก่อไฟให้ลุกโพล่งไว้ข้างใน ควันและเปลวไฟออกทางหู ตา ปากทำให้ดูน่าสะพรึงกลัวยิ่งขึ้น เมื่อเอาเครื่องเช่นสังเวยใส่ในปากเทวรูปก็ลงในเตาไฟหมด ทำให้เห็นเป็นเทวรูปกินเครื่องเช่นสังเวยนั้น จึงดูเห็นเป็นจริงจางยิ่งขึ้น

ค. การทำทุกรกิริยา เป็นการทรมานตนเอง

1. เกิดจากบางพวกเห็นว่า การเช่นสังเวยหาเป็นวิธีที่ดีพอที่จะให้ได้รับการโปรดปรานไม่
2. จึงทำโดยวิธีการแสดงให้พระเจ้าเห็นว่าตนเป็นคนเด็ดเดี่ยว มีความพยายามแรงกล้า ไม่ย่อห่อต่อความยากลำบาก เป็นต้น
3. จึงได้เกิดมีวิธีบำเพ็ญทุกรกิริยาขึ้น เช่น การนอนบนหนาม ย่างตัวบนไฟ เป็นต้น การกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการกระทำเนื่องจากไม่รู้ ไม่เข้าใจในเรื่องของธรรมชาติ จนเกิดมีพิธีการต่าง ๆ มากมาย เพื่อที่จะให้เป็นที่ถูกใจของธรรมชาติที่คิดว่ามีตัวตน

2. ความรู้บกร่องทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์

เหตุเกิดศาสนาข้อนี้ อาจารย์เสฐียร พันธรั้ง⁷ เรียกว่าเกิดจากอวิชชา⁷ คือความไม่รู้เหตุผล เริ่มตั้งแต่ความไม่รู้เหตุผลทางภูมิศาสตร์ ไม่รู้เหตุผลทางดาราศาสตร์ ไม่รู้

⁷เสฐียร พันธรั้ง ศาสนาเปรียบเทียบ (พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2516) หน้า 17

ชีววิทยา และไม่รู้จักรักรวมชาติอื่น ๆ ที่มีอยู่รอบตัว เมื่อมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้น จึงยกให้เป็นเรื่องของสิ่งที่มีอำนาจเหนือคน (Supernature) ไป ซึ่งได้ก่อให้เกิดความเชื่อขึ้นในหมู่ชนประจำภูมิภาคนั้น ๆ

ความไม่รู้ไม่เข้าใจภูมิศาสตร์ :

1. เนื่องจากความรู้อันกว้างขวางทางภูมิศาสตร์ การทำให้ความคิดของคนถูกต้องแน่นอนอย่างไร ความรู้อันบกพร่องทางภูมิศาสตร์ ย่อมทำให้ความคิดของคนเขาไปได้อย่างนั้น

2. ความรอบรู้ทางภูมิศาสตร์ย่อมกระทำให้คนคิดหาเหตุผลอันถูกต้อง

3. แต่ความรู้ที่บกพร่องในทางนี้ ย่อมทำให้เกิดมีเรื่องลึกลับมากมาย

4. อันที่จริงการที่คนเรามีความรู้บกพร่องทางภูมิศาสตร์เท่านั้น ยังไม่ทำให้เกิดลัทธิศาสนาได้

5. แต่นิสัยมนุษย์ เมื่อไม่รู้ก็ไม่ยอมจำนน ยังทำความพยายามที่จะอธิบายให้คนเชื่อไปตามความเดา ความประติษฐ์ของตน

ความรู้อันบกพร่องทางภูมิศาสตร์ ประกอบกับความปรารถนาที่จะอธิบายสิ่งที่ไม่รู้นี้เอง จึงเป็นมูลเหตุแห่งลัทธิศาสนาได้มาก ๆ แม้ในขณะนี้ก็มีอยู่หลายศาสนาที่เกิดจากความไม่รู้ไม่เข้าใจภูมิศาสตร์ของมนุษย์โบราณ ซึ่งคนที่รู้ภูมิศาสตร์ดีในสมัยนี้ก็ยอมนับถือ

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

เรื่องความรู้บกพร่องทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์นี้ จะเห็นได้จากความเชื่อของมนุษย์ในยุคโบราณ เช่น ในอียิปต์และอินเดียโบราณ เป็นต้น ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวกับความลึกลับทางธรรมชาติมาก จนเกิดนิยายโบราณขึ้นจนกระทั่งบัดนี้ ดังเรื่องความเชื่อที่ว่าแม่น้ำไนล์ของอียิปต์ เกิดจากน้ำตาของเทพธิดาไอสิส ร้องไห้อาลัยรักต่อมหาเทพโอสิริสพระสวามีที่ถูกปลงพระชนม์ พอถึงฤดูน้ำหลาก แม่น้ำท่วมเต็มฝั่ง ก็พากันทำพิธีบวงสรวงสังเวทแม่น้ำ เป็นต้น หรือชนเผ่าอารยันในลุ่มแม่น้ำสินธุและคงคาในประเทศอินเดีย ไม่มีความรู้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับขุนเขาหิมาลัย ซึ่งเป็นที่รวมของหิมะ เมื่อหิมะละลายลงสู่แอ่งน้ำใหญ่กลายเป็นทะเลสาบ ก็สร้างนิยายให้ทะเลสาบกลายเป็นสระอโนดาต เป็นที่อาศัยอยู่ของวิद्यาศรครันเมื่อน้ำนั้นไหลเลยลงมาเป็นแม่น้ำในที่ราบ ก็เข้าใจว่าบนยอดขุนเขาเป็นสวรรค์ เป็นที่อาศัยอยู่ของเทพเทวา มีมหาเทพองค์หนึ่งพระนามว่า อิศวร ประทานน้ำลงมาให้

แม่น้ำคงคาในอินเดียกลายเป็นน้ำสวรรค์ มีความศักดิ์สิทธิ์ จึงสามารถล้างบาปให้แก่มนุษย์ได้ เหล่านี้ เป็นต้น ล้วนเป็นเรื่องเกี่ยวกับความมกพร่องทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น

8. ความต้องการผลตอบแทน

3.1 ตามธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อทำอะไรลงไปแล้วย่อมต้องการผลตอบแทน อย่างน้อยเพียงแค่ว่ารู้ผลแห่งการกระทำนั้น ๆ ก็อาจจะพอใจแล้ว

3.2 อย่างไรก็ตาม มนุษย์เป็นสัตว์ทะเยอทะยาน ต้องการสิ่งที่พึงประสงค์อันพึงใจของตน เช่น ลาภ ยศ ความสุข ความสมหวัง เป็นต้น ทั้งนี้เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการ

3.3 การได้สิ่งที่พึงประสงค์เหล่านี้ มนุษย์คิดว่า คงจะเกิดจากการบันดาลของพระเจ้าในสรวงสวรรค์ ให้ตนได้ประสบสิ่งเหล่านี้ เลยทำให้เกิดการเคารพบูชาเทพเจ้าในสรวงสวรรค์ไป

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

หลักทั่วไปมีอยู่ว่า เหตุกับผลเป็นของคู่กัน เมื่อมีเหตุก็ต้องมีผล ทุกศาสนา ทุกลัทธิ มักสอนกันอย่างนี้ แต่เมื่อมาพิจารณาถึงความเป็นไปของมนุษย์แล้ว ก็ไม่ค่อยจะมีหลักพิสูจน์ข้างต้นนั้นเสมอไป มีคนเป็นอันมากที่ได้รับผลไม่ตรงกับเหตุ ซึ่งตนเองก็ไม่ทราบเรื่องเหมือนกันว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ คนนี้ประกอบสัมมาชีพขยันหมั่นเพียรในการทำงาน กระทำการทุกอย่างด้วยความรู้ความสามารถ และพยายามไม่ลดละ แต่ไม่ได้รับผลของการทำงานอันนั้น กลับไปได้ผลตรงกันข้าม คือ ความยากจน พินาศ เสียหาย ไม่มีโอกาสที่จะประสบความสุข สมหวังในชีวิต ส่วนบางคนไม่เคยได้ทำความดีงามอะไรเลย แต่กลับไปได้รับผลเช่นความสุขสมหวัง ความสมบูรณ์แห่งทรัพย์ มีโชคในการเสี่ยงโชค ได้ลาภโดยไม่ต้องประกอบกิจการอันใด ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้ย่อมไม่สามารถจะพิสูจน์ให้มนุษย์เข้าใจแน่ชัดว่าผลนั้นจะต้องมาจากเหตุเสมอไป

ในทางลัทธิศาสนาใหญ่ ๆ ได้พยายามหากฎแห่งความลึกลับนี้ด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน ส่วนมากได้พยายามอธิบายโดยยกอำนาจให้แก่เบื้องบน คือพระเจ้าผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจเต็มเหนือนมนุษย์ทั้งหลาย เนื่องจากเหตุผลของพระเจ้ากับเหตุผลของมนุษย์ไม่เหมือนกันเสมอไป ตามธรรมชาติพระเจ้าย่อมให้รางวัลแก่มนุษย์ที่ทำดี ลงโทษแก่ผู้ทำชั่วร้าย แต่พระเจ้า

มีเหตุผลบางอย่างที่มนุษย์ไม่อาจจะเข้าใจได้ ดังเช่นคนบางคนทำความดีแต่ได้รับผลร้าย ผู้ที่ทำชั่วร้ายกลับได้ดี ซึ่งเรื่องเหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องของพระเจ้าที่จะให้เป็นไปซึ่งมนุษย์ไม่เข้าใจ และต้องไม่พยายามเข้าใจ มนุษย์มีหน้าที่เพียงอย่างเดียว คือต้องเชื่อ ลัทธิศาสนาชนิดนี้ ถือเอาความเชื่อเป็นสำคัญ คือเกณฑ์ให้มนุษย์เชื่อในพระเจ้า และยอมรับผลทุกอย่างที่พระเจ้าคดบันดาลให้ โดยไม่ต้องไปค้นหาเหตุผลมาเป็นเครื่องประกอบ ผลทุกอย่างที่ได้รับมา หากเป็นผลดีก็ต้องขอบคุณพระเจ้า หากเป็นผลร้ายจะโทษพระเจ้าไม่ได้ โดยต้องถือว่าผลดีเป็นความดีของพระเจ้า ส่วนผลร้ายเป็นความผิดของมนุษย์เอง แม้มนุษย์จะมองไม่เห็นว่าคุณเองได้ทำผิดอะไรไว้บ้าง ก็ต้องเชื่อว่าเป็นความผิดของตนเอง ซึ่งพระเจ้าเล็งเห็น และทางที่จะแก้ไขก็คือ ต้องเพิ่มพูนความจงรักภักดีต่อพระเจ้า ปลูกความเชื่อความเลื่อมใสให้หนักยิ่งขึ้น

ในทางพระพุทธศาสนา ไม่สนับสนุนหลักการนี้ โดยไม่ให้ไปเกิดอยู่กับอำนาจเบื่องบนหรือเทพเจ้า ให้ทุกคนเป็นตัวของตัวเอง ไม่ให้ไปผูกพันกับอำนาจเหล่านั้นอย่างไร เหตุผล โดยได้ปฏิวัติความคิดของมนุษย์ ให้เปลี่ยนจากความเชื่อถือในอำนาจเบื่องบน หรือความเชื่อโดยไม่ยอมคิดหาเหตุผล ให้หันมาเชื่อเรื่องกรรม คือการกระทำของตนเอง ผลทุกอย่างเกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง เมื่อทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว แต่ทั้งผลดีผลร้ายนี้ก็เป็นอย่างไม่เที่ยง เป็นอนิจจัง พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เข้าใจถึงสภาพของสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเป็นจริงตามสภาพของมันเอง ไม่ให้สะทกสะท้านหวั่นไหวในเมื่อประสบเข้า ในเรื่องนี้มักจะพบเสมอที่ว่าบางคนทำดี เหตุไรจึงไม่ได้ดี บางคนทำชั่ว เหตุไรจึงไม่ได้ชั่ว เป็นต้น ซึ่งเรื่องนี้จะมิเป็นกฎไปหรือ แต่ปรากฏทางพุทธศาสนาได้แก่โดยยกเอากรรมเก่ามาอ้าง คือคนที่ทำชั่วได้รับผลดีอยู่เรื่อย ๆ ก็เพราะดีที่เขาทำไว้แต่ชาติปางก่อน คนที่ทำดีมาก ๆ แต่ยังไม่ได้รับผลดีในโลกนี้ ก็เพราะได้ทำกรรมอันร้าย ๆ ไว้ในชาติก่อน ๆ จึงได้รับกรรมอันได้กระทำมาแต่อดีต ส่วนกรรมดีอันได้กระทำไว้ในชาตินี้ จะได้รับผลต่อไปในชาติหน้า และกรรมชั่วก็เช่นกัน เมื่อไม่ให้ผลในชาตินี้ ก็จะได้รับผลของกรรมในชาติภพต่อไป

4. การคิดค้นหาเหตุผล

4.1 เมื่อโลกเจริญขึ้น มนุษย์มีการศึกษาค้นคว้า :

4.1.1 ทำให้มนุษย์รู้จักค้นคว้า การสังเกต ตลอดจนการพิจารณาเหตุการณ์แสดงความเป็นไปต่าง ๆ

4.1.2 ได้ศึกษาถึงมูลเหตุของสิ่งต่าง ๆ ให้รู้ เข้าใจแจ่มแจ้งอย่างแท้จริง

4.2 ลัทธิถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเชื่องมงายก็ค่อย ๆ จางไป

4.3 มนุษย์เริ่มค้นคว้าหาเหตุผล พยายามค้นหาหลักปฏิบัติโดยถือเคร่งครัดในกฎ
เรื่องเหตุกับผล โดยคิดว่าผลอันนี้เกิดจากเหตุอันใด หรือเหตุอันนี้จะทำให้เกิดผลอย่างไร

4.4 ทำให้เกิดหลักในการค้นคว้าหาเหตุผลขึ้น จนเป็นเหตุอันหนึ่งของศาสนา

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

ในเรื่องนี้ ต้องถวายพระเกียรติแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะงานของพระองค์เริ่มต้นจนตรัสรู้ และประทานพระธรรมเทศนาสั่งสอนสัตว์โลกทั้งหมด เป็นงานเกี่ยวกับการคิดค้น เริ่มต้นแต่ได้ทรงเห็นชีวิตนี้เป็นทุกข์ และทรงแสวงหาหนทางแห่งความดับทุกข์ โดยออกบวช เริ่มศึกษาในสำนักของอาจารย์ต่าง ๆ เมื่อได้ศึกษาจนแตกฉานจากสำนักต่าง ๆ แล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์จึงได้ออกจากแต่ละสำนัก ทั้งนี้เนื่องจากไม่ตรงกับพระประสงค์ที่ทรงตั้งไว้ จนกระทั่งมาอยู่ลำพังพระองค์เดียว ได้ทรงคิดค้นด้วยเหตุผลต่าง ๆ เกี่ยวกับความเป็นไปของชีวิต จนทรงพบจตุราริยสัจ หมายถึงความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ เริ่มแต่เรื่องทุกข์ ซึ่งมีความจริงว่า โลกนี้เป็นทุกข์ และความทุกข์ทั้งหลายไม่ใช่บังเกิดขึ้นเฉย ๆ ความทุกข์ทุกประการย่อมมีเหตุ ซึ่งเรียกว่าสมุทัย มนุษย์จะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อดับทุกข์เสีย ซึ่งเรียกว่านิโรธ การที่จะดับทุกข์ก็ไม่ได้ทำได้เฉย ๆ ต้องมีหนทางที่จะเดินไปหาความดับทุกข์ ซึ่งเรียกว่า มรรค

ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทั้ง 4 ประการนี้ เป็นความจริงอันยอดเยี่ยม คือเป็นเรื่องเหตุผลเกี่ยวถึงกัน ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนแต่หนทางที่มนุษย์จะเดินไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งรวมความลงได้ว่า ให้ละเว้นการกระทำชั่ว ประกอบแต่สิ่งที่ดี และชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว

จะเห็นได้ว่าในบรรดามูลเหตุศาสนาหลายประการที่กล่าวมาแล้ว การคิดค้นหาเหตุผลเป็นมูลเหตุที่ดีที่สุด เพราะ :

1. ทำให้เกิดศาสนาที่ถูกต้องถ่องแท้
2. ทำให้มนุษย์มีความก้าวหน้าทางความคิด

5. อิทธิพลอันยั่งยืนของบุคคลสำคัญ

5.1 ศาสนาที่เกิดจากอิทธิพลของบุคคลสำคัญนี้ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องสอน ไม่ต้องเผยแพร่

5.2 อาจจะถูกคิดว่าเกิดได้เองตามธรรมชาติของมนุษย์

5.3 หากเราจะถามทุก ๆ คนว่าใครเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือเรา ใครเป็นผู้ที่เขาควรบูชา คงจะได้คำตอบเหมือนกันว่า “บรรพบุรุษ”

5.4 ลัทธิศาสนาที่เคารพบูชาบรรพบุรุษ จึงเป็นลัทธิที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ต้องมีใครสอน หรือเผยแพร่

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

หากจะพูดตามแง่ประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าลัทธิบูชาบรรพบุรุษเป็นลัทธิศาสนา รุ่นแรกแทบจะถูกคิดว่าเกิดมาพร้อมกับมนุษย์ทีเดียว เมื่อมนุษย์เกิดมาบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดตลอดเวลา ได้แก่ มารดา บิดา ซึ่งเป็นผู้ปกป้องรักษา ดูแลคุ้มครองในด้านความเป็นอยู่ต่าง ๆ เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ที่จะต้องมีความเคารพเชื่อฟังบุพการี ซึ่งเป็นไปเองตามธรรมชาติ ลัทธิบูชาบรรพบุรุษจึงเป็นลัทธิศาสนาที่บริสุทธิ์โดยธรรมชาติ เพราะไม่ต้องมีใครบัญญัติไม่ต้องมีใครคบบ้างวางกฎเกณฑ์ เป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเองในหัวใจของมนุษย์

บุคคลสำคัญที่มีอิทธิพลอันยั่งยืน ถึงกับเป็นมูลเหตุหรือบ่อเกิดแห่งศาสนานั้น ไม่เฉพาะแต่บรรพบุรุษผู้เป็นต้นวงศ์ตระกูล อาจจะเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นที่รักของราษฎรทั้งหลาย หรือนักรบผู้กล้าหาญ ที่ได้ช่วยชาติ ช่วยประเทศ เช่นชาวจีนยอมนับถือบูชาจักรพรรดิของตนเป็นเทพเจ้า จีนในเมืองไทยเรายังมีการนับถือบูชาท้าวเวียง วิรุฬษในเรือสามก๊ก เป็นต้น

6. ตัทธิการเมือง

เรื่องตัทธิการเมือง เป็นมูลเหตุแห่งศาสนานั้น ไม่ใช่ของใหม่ เป็นพิธีที่มีมาแล้วกว่าสองพันปี ทั้งนี้เพราะว่า :

6.1 เมื่อมนุษย์เรารู้จักปกครองควบคุมกันนั้น ได้ปกครองกันอย่างเป็นพิธีศาสนา

6.2 พวกกรีกและโรมัน ย่อมมีเทวดาประจำรัฐของตน ถ้ารัฐหนึ่งไปรบชนะอีก รัฐหนึ่ง ฝ่ายชนะก็นำเอาเทวรูปของรัฐที่แพ้นั้น มาเก็บไว้เป็นบริวารของเทวรูปประจำรัฐของตน

ข้อความเพิ่มเติมประกอบเรื่อง

แม้ในทางพระพุทธศาสนาของเราเองก็ไม่ปลอดจากลัทธิการเมือง ในเมื่อเราจะมองในแง่ของการเมือง พระพุทธองค์ทรงเห็นความผิดอันร้ายแรงทางประชาคมของอินเดียในสมัยพระองค์ในเรื่องวรรณะ คือ การแบ่งชั้นคน ก็ได้ทรงบัญญัติศาสนาของพระองค์ให้เป็นไปในทางประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการปกครองคณะสงฆ์ ผู้ที่เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระศาสนานั้น ย่อมต้องพ้นจากชั้นวรรณะที่มีมาแต่เดิม และการเรียงลำดับก็ให้เรียงตามอาวุโสที่เกิดก่อนและหลัง

สมัยใหม่ ลัทธิการเมืองมีอิทธิพลแพร่หลายเข้าไปอยู่ในหัวใจคนจนทอดทิ้งศาสนาเดิมเสีย แล้วนับถือลัทธิการเมืองนั้นว่าเป็นศาสนาประจำสังคมและชาติ จะเห็นได้จากลัทธินาซีของฮิตเลอร์ และลัทธิฟาสซิสต์ของมุสโสลินี มีข้อปฏิบัติเป็นศีลและมีข้อบังคับเป็นวินัยให้เยาวชนและทหารปฏิบัติกันเป็นประจำ คือทุกคนไม่จำเป็นต้องไปโบสถ์ ไม่จำเป็นต้องอ้างอำนาจของพระเจ้าเหมือนอย่างแต่ก่อน แทนการไปโบสถ์ ทุกคนต้องไปหัดทหาร ต้องออกไปร้องเพลงชาติ ต้องไปร่วมกันทำสัตย์สาบานว่าชาติของตนเป็นอารยัน ยิ่งใหญ่กว่าชาติใด

เท่าที่อธิบายเกี่ยวกับมูลเหตุแห่งศาสนานี้ ประสงค์จะให้เป็นที่พื้นฐานในการที่จะศึกษาถึงทฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับศาสนา ซึ่งจะได้พูดถึงในตอนต่อไป พึงทำความเข้าใจว่ามูลเหตุแห่งศาสนานี้ จะเป็นต้นเค้าหรือเกี่ยวกับทฤษฎีทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับศาสนาด้วยเหมือนกัน เพราะเป็นเรื่องที่มีส่วนร่วมในการตั้งกฎของนักสังคมวิทยาศาสนา ซึ่งจะได้นำมาอธิบายต่อไป

คำถามประจำบทที่ 3

1. อะไรเป็นปัจจัยให้มนุษย์ยอมรับนับถือศาสนา? และการนับถือศาสนานั้น มีความจำเป็นหรือไม่? เพียงไร? ขอเหตุผล
2. การที่ Karl Marx กล่าวว่า ศาสนาเป็นยาเสพติดนั้น ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร? เห็นด้วยหรือคัดค้าน
3. ไสยศาสตร์ และศาสนา แตกต่างกันอย่างใด? จงอธิบายตามหลักเหตุผล ฯ
4. ท่านเข้าใจเรื่องเหล่านี้เพียงใด .
 1. การทำทุกกรกิริยา
 2. สภาวะเหนือธรรมชาติ(Supernature)
 3. เทวสถานหรือเทวาลัย (Shrine)
 4. ศาลพระภูมิ (Spirit house)
 5. อริยสัจ (Noble truth)
 6. การบูชาบรรพบุรุษ (ancestor worship)
5. อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดศาสนา? จงอธิบายตามหลักวิชา และเหตุผล ฯ